

## Atradimai, papildantys Lietuvos nacionalinę retrospektyviają bibliografiją

Danguolė NARKEVIČIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras.  
K. Sirvydo g. 4, LT-01101 Vilnius, el. p. d.narkeviciene@lnb.lt

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNB) Bibliografijos ir knygotyros centras (toliau – BKC) rengia 1823–1940 metų lietuviškų periodinių leidinių bibliografiją. Studijuojami šaltiniai, publikacijos apie to laikmečio spaudą, leidiniai peržiūrimi *de visu*. Todėl daugėja naujai atrastų periodinių leidinių, kurie nebuvo skelbti 1994 m. BKC išleistame kontroliniame sąraše<sup>1</sup>. Per dešimtmetį sukaupta informacijos daugiau nei apie 100 iki šiol neužfiksuotų periodinių leidinių. Naujų leidinių pavyko rasti šalies bibliotekų fonduose arba apie jų egzistavimą sužinoti iš šaltinių. Be to, buvusio Knygų rūmų direktoriaus Antano Ulpio šeima padovanojo Bibliografijos ir knygotyros centrui daugelį metų kaupiamą kartoteką, kurios dalis (29 katalogo dėžutės) skirtos periodikai. Šioje kartotekoje pavyko rasti naujos, tiesa, kartais labai lakoniškos, informacijos. Jei pateikti duomenys remiasi tik vienu rankraštiniu šaltiniu, reikia tolesnio tyrinėjimo, nors kartais faktai būna gana reikšmingi. Vienas dažniausiai fiksuojamų rankraštinų šaltinių A. Ulpio kartotekoje – J. Kirlio rankraštinis katalogas<sup>2</sup>, nurodytas antroje kortelės pusėje santrumpa „J.K. kat.“. Tai išsamiausias J. Kirlio surinktos spaudos katalogas. Juo vadovaujantis J. Kirlio kolekcija perduota Centrinei valstybinei bibliotekai (dabar LNB). Aprašant periodinius leidinius, nurodytas pavadinimas, periodiškumas, turimų leidinių išleidimo metai, numeriai, išleidimo vieta, leidėjas, redaktorius. Dauguma leidinių yra žinomi.

Beveik visi naujai atrasti leidiniai išspausdinti dauginimo priemonėmis arba rankraštiniai, tačiau jų egzistavimas yra svarbus, nes juose užfiksuotos tam tikros įvairių organizacijų (ateitininkų, skautų, pavasarininkų ir kt.), mokymo įstaigų veiklos gairės. Literatūrologai tokiuose leidiniuose aptinka dabar jau žymių autorių pirmųjų darbų. „...Mes galime drąsiai tvirtinti, kad niekur mokyklų laikraštėliai ir žurnalai neturi tokios turtingos istorijos, niekur tautų kultūriname gyvenime jie neturėjo tiek daug reikšmės, kiek tai pasireiškė lietuvių tautos kovoje už savo kultūrinę teisę“<sup>3</sup>, – jau 1930 m. rašė J. Geniušas. Savo straipsnyje jis trumpai aptarė moksleiviškų laikraštėlių atsiradimo pradžią (1877–1878 m. „Kalvis melagis“ Petrapilyje), tikslus, reikšmę, pažymėjo, jog net tu-

rint daug moksleiviškos spaudos verta leisti šapirografuotus ir rankraštinius laikraštėlius, suteikti galimybę daugumai moksleivių pasimokyti raštu reikšti mintis, susipažinti su spaudos darbu, kad ateityje jiems lengviau būtų reikštis spausdinto žodžio leidiniuose ar net tapti rašytojais.

Nemažai buvo papildytas ateitininkų organizacijos leistos spaudos sąrašas, nes beveik visų mokymo įstaigų ateitininkų kuopos leido savo laikraštėlius. III ateitininkų kongreso (1930) spaudos parodoje Kaune buvo pristatyta daugiau kaip 146 šapirografuoti ir rankraštiniai laikraštėliai<sup>4</sup>. Jau nuo mokyklos suolo leisdami laikraštėlius, ateitininkai ugdė būsimuosius laikraštinkus, todėl ateityje daugelis ateitininkų tapo spaudos redaktoriais, korespondentais, administratoriais, platintojais. Dažniausiai moksleivių laikraštėlius pristatydavo ateitininkų žurnalas „Ateitis“. Pagal šaltinius užregistruoti dviejų Kauno gimnazijų šapirografuoti leidiniai: „Kibirkštelės“ (1923), Kauno valstybinės „Aušros“ gimnazijos jaunesniųjų ateitininkų laikraštėlis<sup>5</sup>, ir „Jaunos nuomonės“ (1917), išleistas Kauno „Saulės“ lietuvių gimnazijos ateitininkų kuopelės<sup>6</sup>. Du leidiniai jaunųjų ateitininkų išleisti Panevėžyje: „Ateities žiedai“ (1925)<sup>7</sup> ir „Saulėtekis“ (1920/1921)<sup>8</sup>. Užregistruota dar nemažai „Ateities“ žurnale paminėtų ateitininkų leidinių: Šiaulių „Mūsų žiedėliai“ (1913)<sup>9</sup>, Kražių „Minčių dėžutė“ (1923)<sup>10</sup>, Švėkšnos „Saulės spinduliai“ (1929)<sup>11</sup>, Zarasų „Jauna diena“ (1929)<sup>12</sup>, Šakių „Saulėtekis“ (1929)<sup>13</sup>, Seinų „Žiburio“ gimnazijos moksleivių mėnesinis laikraštėlis „Vitenis“ (1921)<sup>14</sup>, Biržų ateitininkų biuletėnis „Žinios“ (1922)<sup>15</sup>. Pastarasis, taip pat Rietavo „Pirmieji žiedai“ (1925) bei Šakių „Paplauška“ (1923) paminėti „Ateitininkų vadove“<sup>16</sup>. Užregistruoti du leidiniai, paminėti „Ateities spinduliuose“: Kybartų „Jaunųjų gėlės“ (1933)<sup>17</sup> ir Ramygalos „Klasė“ (1933)<sup>18</sup>. Dotnuvos žemės ūkio technikum „Laisvės sąsiuvinys“ (1924) buvo paskutinis Dotnuvos ateitininkų leidinys<sup>19</sup>. Iš pradžių šis leidinys aprašytas pagal šaltinius, vėliau rastas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (toliau – MAB)<sup>20</sup>. Šiame 48 puslapių (33 cm) šapirografuotame laikraštelyje spausdinama poezija, proza, publicistika. Keturi puslapiai skirti Dotnuvos

ateitininkų kuopos istorijai<sup>21</sup>. Autoriai dažniausiai pasirašydavo slapyvardžiais: Taugaila, D-nys, J.L., Povyliuks ir kt. Iš anksčiau neužfiksuotos kraštotyrinės literatūros užregistruotas ateitininkų laikraštėlis „Šakių kanklės“<sup>22</sup>.

Katalikiškos pakraipos leidinių buvo ir daugiau. Šiuo metu užregistruotas MAB rastas Klaipėdoje ėjęs Angelo Sargo draugijos vaikų laikraštėlis „Aušra“ (1936–1937)<sup>23</sup>. Keliuose šaltiniuose minimas Tauragės gimnazijos Religinio auklėjimo būrelio sieninis laikraštėlis „Jaunystės balsai“ (1937–1938)<sup>24</sup>. Gana daug informacijos šapirografuotoje „Dirvoje“ randame apie Dotnuvos žemės ūkio technikum katalikiškos moksleivijos laikraštėlių „Moksleivių balsas“ (1922)<sup>25</sup>, vietoje kurio pradėjo eiti „Ateities viltis“ (įrašas 125). Kauno jėzuitų gimnazijos IV klasės Marijos sodalicijos kuopelės laikraštėlis „Žydroji vėliava“ (1934) ėjo remiamas mokytojo Belecko<sup>26</sup>.

Atskirą grupę sudaro mokymo įstaigose leisti periodiniai leidiniai. Šiaulių mokytojų seminarija leido laikraštėlį „Bitinėliai“ (1923–1924)<sup>27</sup>. Kybartų „Žiburio“ gimnazijos leidinį „Atžalos žiedai“ (1921) redagavo ir spausdino Petras Kežinaitis<sup>28</sup>, vėliau – žymus žurnalistas ir vertėjas. Kauno meno mokyklos istoriją tyrinėjusi A. Valiuškevičiūtė archyvuose rado medžiagos apie Kauno meno mokyklos „Trijų skydų“ korporacijos žurnalą „Bangga“<sup>29</sup>. Kauno „Saulės“ mokytojų seminarijos mergaitės leido „Lape“ (1926)<sup>30</sup>. I. Šimelionis prisidėjo prie Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos bendrabučio moksleivių rankraštinio laikraštėlio „Mūsų balsas“ (1930) išleidimo<sup>31</sup>. Ukmergės gimnazijos moksleiviai 1937 m. rotatoriumi spausdino „Pirmuosius žingsnius“<sup>32</sup>, kuriuose buvo išspausdinti referatai, beletristika, eilės, juokai, gimnazijos kronika. Sedos vidurinės mokyklos mokinių laikraštėlis „Mūsų žibintas“ (1924–1926) ėjo 3 metus. Mokytojos J. Žukauskaitės asmeniniame archyve<sup>33</sup> yra išlikę 3 jo egzemplioriai. Aktyvūs buvo ir Dotnuvos žemės ūkio technikum moksleiviai. Jų veikla, leidiniai, istorija gana visapusiškai apibūdinta 1937 m. Dotnuvai skirtame almanache<sup>34</sup>. Jame ir randame informacijos apie technikume veikusią Socialiniams mokslams tirti sekciją bei jos leistą „Socialiniams mokslams tirti sekcijos vienkartinį leidinį“ (1924). Šio šapirografuoto (52 p., 34 x 21 cm)<sup>35</sup> leidinio nerasta. Trūksta informacijos apie miestelių, mokyklų muziejų fondus. Panevėžio krašto pedagogams skirtame leidinyje aprašytas Palaukių šviesuolis A. Sereika, 1920–1931 m. leidęs rankraštinį Palaukių pradžios mokyklos laikraštį „Palaukių savaitraštis“. 4 numeriai yra išlikę Panevėžio raj. Karsakiškio Strazdelio pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejuje<sup>36</sup>.

Neretas atvejis, kai laikraštėlių išleisdavo viena mokyklos klasė. Pastaruoju metu tokių leidinių užregistruota 7. Papilio gimnazijos VI klasės moksleiviai išleido laikraštėlį „Mokynas“ (1937)<sup>37</sup>. Utenos gimnazijos V klasės moksleiviai leido „Penktoką“ (1938–1939)<sup>38</sup>. Giedraičių

mokyklos ketvirtokai išleido „Lyra“ (1938)<sup>39</sup>. Palangos progimnazijos IV klasės mokiniai (1937) leido R. Beniušio redaguojamą „Ketvirtokų aidą“<sup>40</sup>. Kartais vienos klasės laikraštėlis tapdavo visos mokyklos leidiniu. Tokia perspektyva buvo numatyta Biržų gimnazijos IV klasės būrelio rankraštiniam žurnalui „Atžala“ (1925). Šio leidinio redagavimu, iliustravimu bei išleidimu rūpinosi vienas slapyvardžiu pasirašęs asmuo – J. Mažas Zuikis. Pirmojo numerio egzempliorius saugomas Biržų kraštotyros muziejuje. Marijampolės vienuolyno moksleivių privatus rankraštinis laikraštėlis „Lašeliai“ (1924) „Ateityje“ paminėtas pagerbiant anksti mirusį jo redaktorių B. Kačergių (1902–1924)<sup>41</sup>. LNB rastas neužregistruotas vienkartinis leidinys „A.A. Romualdai Mironui paminėti“ (1924), kurį, ko gero, išleido Kauno „Aušros“ gimnazijos moksleiviai. Šis 48 puslapių leidinys skirtas mirusiam klasės draugui, poetui R. Mironui atminti<sup>42</sup>.

Vienas pavyzdžių, kaip rašytojai bręsta savo kūrybinio kelio pradžioje, – Petro Cvirkos aktyvi veikla, besimokant Vilkijos progimnazijoje. P. Cvirka bendradarbiavo leidžiant kelis satyrinius laikraštėlius. „Diržas“ (1923–1926) – nelegalus, šapirografuotas laikraštėlis, kurį, be P. Cvirkos, leido A. Makarevičius, Tamulaitis ir kt.<sup>43</sup> Šis 12–16 p. sąsiuvinio formos leidinys buvo rašomas ranka ir dauginamas<sup>44</sup>. Ne tik savo kūryba, bet ir kaip iliustruotojas P. Cvirka prisidėjo leidžiant „Į šviesą“ (1923/1924), „Vieversį“ (1923/1924), „Abstinentą“ (1923/1924)<sup>45</sup>. Tuo pačiu laikotarpiu dar pasirodė „Mintuvai“ (1923/1924), „Šluota“ (1924/1925)<sup>46</sup>, „Kačerga“ (1923/1924)<sup>47</sup>. Laikraštėliai, matyt, buvo neilgaamžiai, nes kritikuodavo ir mokytojus, todėl leidėjams tekdavo juos spausdinti slapta, kaitalioji pavadinimus.

Pavasarininkų organizacija, vykdydama švietėjiškas funkcijas, irgi leido savo laikraštėlius. Naujai užregistruotas Šiaulių kuopos Meno, mokslo ir spaudos sekcijos laikraštėlis „Jaunystės keliais“ (1925)<sup>48</sup>, redaguotas S. Būdavo, rastas MAB. J. Steponaitis redagavo Marijampolės „Pavasario žiedus“ (1918–1920)<sup>49</sup>. Noriūnų kaimo pavasarininkų kuopos „Paukštelis“ (1927–1932) aprašytas pagal šaltinius<sup>50</sup>. Gudžiūnų-Ūdekų kuopos „Pavasario pranešėjas“ (1923) taip pat saugomas MAB<sup>51</sup>. Išlikę trys numeriai Šikšnių kuopos šapirografuoto laikraštėlio „Pavasario saulutė“ (1923–1924)<sup>52</sup>.

Veiverių vidurinės mokyklos ir mokytojų kursų šaulių laikraštėlis „Mokinio šaulys“ (1927) paminėtas Šiaulių sąjungos istorijoje<sup>53</sup>. Kelmės gimnazijos šaulių berniukų būrys išleido B. Kvietelaičio redaguotą humoristinį sieninį laikraštėlį „Mūza“ (1940)<sup>54</sup>.

Šapirografuotų laikraštėlių reikšmę pripažino ir jaunlietuviai. Moksleivių ratelių veiklą reikšmingai papildydavo leidžiami laikraštėliai, kurie suteikdavo galimybę pasireikšti mažiau aktyviems susirinkimuose, informuodavo apie padalinio veikimą. Svarbu, „...kad laikraštėly





## Summary

## Newly Discovered Items Supplementing the Lithuanian National Retrospective Bibliography

Danguolė NARKEVIČIENĖ

The article on newly registered periodical items issued until 1940. Many of them are manuscripts or copies of special duplicators (hctographs, etc.); however, this feature does not reduce their value. Despite of inconsiderable size they have a huge historical value. Very often those newspapers were issued by schoolchildren gathered into certain organizations or societies. The

literary works are the most outstanding ones. The authors of those works were writers and journalists who started publishing their articles in the newspapers at the beginning of their carriers. The *Chronicle* rubrics are the most interesting not only to the regional researchers.

The newly found periodicals were registered after being found in the state libraries or other historical sources.

UDK 002.2(474.5)(=71)(091)

655.4/5(474.5)(=71)(091)

## XV–XVII a. LDK lotyniškų knygų statistinė analizė

Daiva NARBUTIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Žygimantų g. 1/8, LT-01102 Vilnius,  
el. p. narbutiene@mab.lt

Ankstesniuose *Bibliografijos* metininkuose buvo rašyta kai kuriais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškos spaudos aspektais<sup>1</sup>. Tuose straipsniuose apibrėžtas lotyniškos knygos tyrinėjimo laukas, aptarti LDK lotyniškų knygų repertuaro sudarymo kriterijai.

Šiuokart pravartu būtų žvilgtinti į to laikotarpio lotyniškos spaudos visetą, įvertinant jo santykį su kitomis kalbomis spausdintomis senosios Lietuvos knygomis. Humanitarų mokslo darbuose vyraujanti nuomonė apie ypatingą LDK kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo polonizacijos, vykusios antroje XVI a. pusėje–XVII a. mas-tą, yra pagrįsta svarbiais politiniais įvykiais. Tačiau raštijos ir spaudos paveldo tyrinėjimai, ypač statistiniai duomenys, liudytų kitokias kultūrinio gyvenimo tendencijas. Žinoma, drąsesnėms išvadoms, paneigiančioms nusistovėjusius to laikotarpio ideologinius vertinimus, reikalingi itin objektyvūs ir kruopštūs tyrinėjimai. Tokio objektyvumo pamatas gali būti mūsų šalyje rengiami ir leidžiami nacionalinės spaudos katalogai – lietuviškų knygų bibliografija, XVII a. lenkiškų bei XV–XVI ir XVII a. lotyniškų knygų sąrašai<sup>2</sup>. Lyginamajai statistinei spaudos analizei svarbus ir baltarusių parengtas bibliografijos leidinys, pateikiantis mus dominančio laikotarpio kirilica spausdintų knygų duomenis<sup>3</sup>.

Apie XV–XVII a. LDK knygos kultūrą rašyta daug tiek mūsų tyrinėtojų (M. Ročkos, I. Lukšaitės, E. Ulčėnaitės, S. Narbuto, D. Kauno ir kt.), tiek kaimynų lenkų bei baltarusių darbuose. Nors ir bandyta apčiuopti kiekybinius įvairiomis kalbomis spausdintos LDK produkcijos rodiklius, vis dėlto, stokojant valstybinių bibliografijos rodyklių, tie lyginamieji duomenys negalėjo atspindėti tikrosios padėties. Lenkų knygotyriminkė Marija Barbara Topolska, remdamasi savo sudarytą karto-teką, ryžosi pateikti visų per šimtmetį, nuo 1553 iki 1660 m., LDK išspausdintų knygų statistinį vaizdą. Anot M. B. Topolskos, tuomet čia buvę išleista 1650 pavadinimų (1704 tomų) spaudinių, iš kurių 46% iššė lenkų kalba, 38% – lotynų, 10% – senąja slavų, likę 6% – kitomis kalbomis (lietuvių, vokiečių, italų, latvių)<sup>4</sup>. Tačiau manytume, jog monografijos autorė šiek tiek pervertino lyginamąjį lenkiškų knygų svorį: lotyniškų ir lenkiškų spau-

dinių pavadinimų santykis veikia krypta į lotynų kalba skelbtų veikalų pusę.

Baltarusių mokslininkas Nikolajus Nikolajevas disertacijos *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos knygos kultūra*<sup>5</sup> autoreferate pagrįstai teigia, jog „knyginis LDK palikimas šiandien teisėtai laikytinas Baltarusijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos paveldu“. Savo tyrinėjimų objektu mokslininkas laiko visą kompleksą reiškinių, susijusių su rankraštinių ir spausdintos LDK knygos raida. Autoriaus nuostata knygos kultūrą vertinti rankraštinių ir spausdintos knygos koegzistencijos aspektu suteikia labai svarbios ir naujos informacijos apie šį reiškinį. Taip praplečiamas kirilicos knygų funkcionavimo laukas: mat netgi XVI–XVII a. rankraštinių slavų knygos vis dar buvo gaminamos ir platinamos. Na, o į lotynišką ir lenkišką knygą autorius žvelgia kaip į savotišką polonizacijos įrankį, tarnavusį „politinei liaudžiai“ – „sarmatams“, tai yra bajorams, kurių aplinkoje buvo „pagaminta“ absoliuti dauguma (devyni dešimtadaliai) lenkiškų knygų. Jo nuomone, didžioji LDK gyventojų dalis naudojos mažąja buvusio repertuaro dalimi – kirilica parašytomis knygomis, o pastarosios iki pat XVII a. vidurio savo „reikšmingumu ir apimtimi“ dominavusios LDK kultūroje. Toks vertinimas, netgi turint mintyje Baltarusijos suvestinio katalogo duomenis (iki 1650 m. LDK buvo išspausdintos tik 156 knygos senąja slavų kalba), vis dėlto neatrodo teisingas. Mūsų duomenimis, lotyniška knyga buvo labai paplitusi ne tik didikų, bajorų (arba, anot N. Nikolajev, „polonizuotų sarmatų“) bibliotekose, bet ir miestiečių bei miestelėnų knygų rinkiniuose<sup>6</sup>. Tad apie ypatingą knygų kuria nors kalba svorį LDK kultūroje, ko gero, derėtų kalbėti ne taip kategoriškai, labiau paisant kiekybinių rezultatų.

Šiame straipsnyje ir bus siekiama parodyti tuos kiekybinius rodiklius, atspindinčius tikresnį, didesnį LDK lotyniškos spaudos svorį, lyginant su knyga kitomis kalbomis.

Knygų repertuaro apimtį ir raidą paprastai formuoja ekonominiai, socialiniai, kultūriniai reiškiniai, jų veikiami poreikiai ir galimybės. XV–XVII amžiai Europoje pasižymėjo ypatingu tokių reiškinių dinamiškumu. Jam savitumo